

ŁUKASZ GEMZIAK

KONCEPCJA KULTURY DYMITRA LICHACZOWA

ABSTRACT. Gemziak Łukasz, *Koncepcja kultury Dymitra Lichaczowa* [Dmitry Likhachov's concept of culture] edited by D. Jewdokimow – „Człowiek i Społeczeństwo”, vol. XXXV, iss. 2, Poznań 2013, pp. 355-366. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2670-3. ISSN 0239-3271.

This paper presents Dmitry Likhachov's concept of culture. Likhachov (1906-1999) was one of the most outstanding Russian scholars researching Russian literature and culture. According to the scholar, Russian culture is very much connected with the culture of Western Europe. He points to the influence of North and South Europe on Russia's culture. Likhachov also argues that the concept of culture should be defined broadly and that culture should be perceived as a homogeneous sphere (all components of culture are connected with each other). Furthermore, the scholar points to the threats that can influence the degradation of culture.

By presenting his concept of culture, Likhachov makes a contribution to the discussion about in which direction, when it comes to development, Russia should go after the collapse of the USSR. Doing this, Likhachov reveals his world view. He draws on the Westernizers' tradition, emphasizes the role of individualism and opposes Eurasianism. Thus, the concept of culture the scholar presents points to the civilization of the Western countries which are shown as an example to follow as for socio-political changes. Likhachov tries to convince people that Russia has always been part of Europe.

Łukasz Gemziak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Filologii Słowiańskiej, ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń, Poland.

1. CO ROBIĆ?

Pytanie o kierunek rozwoju Rosji stanowi jeden z „przeklętych problemów”, od kilku wieków nurtujący rosyjskich myślicieli, pisarzy, polityków. Wraz z rozpadem ZSRR zagadnienie dotyczące „cywilizacyjnego” wyboru na nowo nabrało szczególnego znaczenia. Głos w tej debacie zajął także Dymitr Lichaczow (1906-1999) – cieszący się wielkim poważaniem historyk literatury staroruskiej i badacz kultury. Uczony w swoich artykułach publicystycznych¹ przedstawił własną wizję rozwoju kultury i historii rosyjskiej,

¹ Natalia Ponyrko zwraca uwagę na fakt, że działalność publicystyczna Lichaczowa nasiliła się szczególnie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Zob. Н. Поньрко,

wskazując przy tym na liczne mity i zafałszowania dotyczące przeszłości tego kraju.

Celem niniejszego opracowania jest próba przedstawienia zaproponowanej przez Lichaczowa interpretacji dziejów i kultury Rosji. Jednocześnie omówione zostaną – wpływające na tę interpretację – poglądy rosyjskiego historyka na samo zjawisko kultury.

W artykule zwrócono również uwagę również na aspekt światopoglądowych uwikłań Lichaczowa. Prezentowana przez niego koncepcja rozwoju kultury rosyjskiej nie jest bowiem od nich wolna. Wnioski wypływające z kulturoznawczych i historycznych ustaleń projektują przyszłość, na swój sposób odpowiadając na tradycyjne w rosyjskiej myśli filozoficzno-społecznej pytanie: co robić?

2. U ŹRÓDEŁ KULTURY ROSYJSKIEJ

Kluczowe dla zrozumienia dzisiejszej sytuacji Rosji jest, zdaniem Lichaczowa, odwołanie się do źródeł jej kultury. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje fakt skrzyżowania się na terenie Rusi wpływów Bizancjum oraz Skandynawii. Z Południa na tereny Niziny Wschodnioeuropejskiej dotarła – przede wszystkim dzięki przyjęciu przez Ruś chrześcijaństwa – kultura o wysokim stopniu duchowości. Wpływem z Północy okazała się zaś bardzo dobrze rozwinięta kultura wojenna, która przyniosła Rusi ród Rurykowiczów². Połączenie obu tych oddziaływań (duchowo-chrześcijańskiego oraz wojenno-państwowego) nigdy nie dokonało się w sposób zupełny i dlatego pierwiastek duchowy oraz materialny przez stulecia toczyły ze sobą na Rusi (a później w Rosji) walkę³.

Na skutek skandynawskich i bizantyjskich wpływów kulturowych położenie między Północą a Południem okazuje się daleko bardziej znaczące dla przyszłości państwowości rosyjskiej niż – bardzo rozpowszechniona, acz-

*Хранитель культурного наследия России: к 100-летию со дня рождения академика Д.С. Лихачева, „Вестник Российской Академии Наук” 2006, т. 75, № 11, s. 1026. Z kolei Aleksander Zapiesocki podkreśla umowność epitetu „publicystyczny” w stosunku do dokonań Lichaczowa. Jego zdaniem publikacje te mają o wiele większą wartość, lecz pewna ograniczoność środowiska naukowego filologów sprawia, że są one – o ile nie dotyczą historii literatury lub literaturoznawstwa – uznawane za publicystykę. Zob. А. Запесоцкий, *Культурология Дмитрия Лихачева*, Санкт-Петербург 2007, s. 21.*

² Д. Лихачев, *Два русла русской культуры*, [w:] idem, *Воспоминания, раздумья, работы разных лет*, т. 2, Санкт-Петербург 2006, s. 76. Szerzej na temat interpretacji wpływu i znaczenia tych wydarzeń dla Rusi zob. Д. Лихачев, *Крещение Руси и государство Русь*, [w:] idem, *Раздумья о России*, Санкт-Петербург 1999, s. 65-86.

³ Szerzej na ten temat zob. Д. Лихачев, *Два русла...*, s. 77-83.

kolwiek myląca – opozycja Wschód – Zachód. Właśnie z tego powodu Rosję należałoby określić mianem Skandosławii⁴ czy Skandobizancjum, a nie, jak pragną tego zwolennicy teorii o znaczącym oddziaływaniu na Ruś kultur wschodnich, Eurazji⁵. Lichaczow podkreśla, że zarówno w przypadku Skandynawii, jak i Bizancjum, mamy do czynienia z kulturą o charakterze europejskim. Na związek Europy z Rosją wskazuje także pokrewieństwo najistotniejszych zasad kulturowych.

Religia chrześcijańska stała się podstawą dla uformowania duchowych wartości kultury europejskiej. Rosyjski historyk za najważniejsze z nich uważa: osobowość ludzką, jednostkę (ros. *личностность* – licznostność), uniwersalizm oraz wolność⁶. Brak chociażby jednej z wymienionych zasad prowadzi do rozpadu pozostałych. Każda z wartości jest bowiem konieczna do funkcjonowania kolejnej: „Podstawą osobowości jest wolność. Tylko wolność zapewnia człowiekowi poczucie osobistej wartości”⁷.

Uniwersalizm kultury europejskiej przejawia się w tolerancji, wrażliwości w stosunku do innych kultur. Zdolność do adaptacji najlepszych osiągnięć obcych kultur świadczy o ogólnoludzkim, otwartym, uniwersalistycznym charakterze kultury europejskiej. Kultura Rosji – dzięki związkom z Europą – także zawiera w sobie cechę uniwersalizmu. Tylko poprzez tak pojmowaną europejskość wiedzie droga do poznania dorobku innych narodów i cywilizacji: „Powinniśmy być r o s y j s k i m i E u r o p e j c z y k a m i, jeśli chcemy zrozumieć duchowe i kulturowe wartości Azji i antyku”⁸.

Lichaczow nie odmawia wartości kulturowej spuściznie narodów nieeuropejskich, lecz wyraźnie zaznacza, że jej oddziaływanie miało dla rozwoju Rusi i Rosji dość znikome znaczenie. Szczególnie dużo uwagi poświęca wykazaniu błędności tezy o dużym wpływie kultury Wschodu na swoją ojczyznę⁹.

Rosyjski historyk podkreśla względność odniesień geograficznych i postuluje ich zastąpienie rozstrzygnięciami o charakterze kulturowym, duchowym¹⁰. Tak wyznaczone granice sytuują zaś Rosję w kręgu kultury europejskiej.

⁴ O koncepcji Skandosławii zob.: A. de Lazari, *Czy Rosja będzie Trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Katowice 1995, s. 56-57; A. de Lazari, V. Goněc, *Skandosławia*, [w:] *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 2, Łódź 1999, s. 296-299.

⁵ Д. Лихачев, *Нельзя уйти от самих себя... Историческое самосознание и культура России*, „Новый Мир” 1994, № 6, s. 113.

⁶ Д. Лихачев, *Три основы европейской культуры и русский исторический опыт*, [w:] idem, *Воспоминания, раздумья, работы...*, s. 38.

⁷ Ibidem, s. 39. Wszystkie przekłady – o ile nie zaznaczono inaczej – pochodzą od autora artykułu.

⁸ Д. Лихачев, *Культура как целостная среда*, „Новый Мир” 1994, № 8, s. 8.

⁹ Ten aspekt koncepcji zostanie przedstawiony w dalszej części artykułu (podczas omawiania stosunku Lichaczowa do eurazjatyzmu).

¹⁰ Д. Лихачев, *Три основы...*, s. 35.

Określenie źródeł kultury rosyjskiej stanowi zaledwie część zadania, jakie stawia przed sobą Lichaczow. Aby chronić dorobek kulturowy swojej ojczyzny należy właściwie rozumieć sens pojęcia „kultura”, uporać się z mitami, które przez stulecia nagromadziły się wokół rozmaitych zdarzeń i zjawisk oraz rozpoznać najważniejsze zagrożenia, mogące prowadzić nawet do degradacji kultury rosyjskiej.

3. W OBRONIE KULTURY

Znaczenie kultury współczesnej dla rozwoju Rosji jest, zdaniem Lichaczowa, wyraźnie niedoszacowane. Brakuje jasnej definicji tego pojęcia oraz świadomości skutków możliwych zaniedbań. Tymczasem kultura pełni funkcję narodotwórczą, stanowi sferę *sacrum* i musi być pojmowana jako dobro wspólne¹¹. Właśnie z tego powodu tak ważne jest uzmysłowienie sobie jej istoty:

„...często zdarza się, że zjawiska, które odnosimy do «kultury», rozpatrywane są w izolacji od siebie: swoje problemy ma teatr, swoje – związki pisarzy, filharmonie, muzea itd.

Jednakże kultura to ogromne, j e d n o l i t e zjawisko [...]. W jej skład zawsze wchodziły i powinny wchodzić: religia, nauka, wykształcenie oraz moralne zasady zachowania ludzi i funkcjonowania państw”¹².

Kultura nie powinna być utożsamiana jedynie z wybranymi dziedzinami sztuki, które dodatkowo traktowane są jako oddzielne i nieprzystające do siebie. Propozycja Lichaczowa zalicza do kultury najważniejsze sfery społecznej działalności człowieka. Dodatkowo, co szczególnie ważne, wszelkie rodzaje aktywności kulturalnej należy według niej traktować jako swoisty system naczyń połączonych. Bez uświadomienia sobie współzależności wszystkich aspektów kultury, bez traktowania ich jako zjawiska jednolitego, próby ratowania kultury nie mogą się udać.

Zasadniczy przejaw kultury stanowi język, który nie jest zwykłym środkiem komunikacji, lecz pełni o wiele ważniejszą funkcję – ma możliwość kreowania rzeczywistości oraz nazywania nowych zjawisk¹³. W efekcie wszelkie zmiany w języku dość wyraźnie odbijają się na całej działalności

¹¹ Д. Лихачев, *Культура как целостная...*, s. 3-4.

¹² Ibidem, s. 3.

¹³ Ibidem, s. 5. Swoje poglądy dotyczące wpływu języka na kulturę Lichaczow przedstawia w artykule *Концептосфера русского языка*, [w:] idem, *Избранные труды по русской и мировой культуре*, Санкт-Петербург 2006, s. 316-329. Na ten temat zob. także: А. Запесоцкий, *Культурология...*, s. 126-139.

kulturalnej. Na przykładzie języka Lichaczow udowadnia swoją tezę o jedności i współzależności zjawisk kultury:

„Wielkim ciosem dla języka rosyjskiego, a także dla rosyjskiego systemu pojęciowego, był wprowadzony po rewolucji zakaz nauczania religii i języka cerkiewnosłowiańskiego. Niezrozumiałymi stały się liczne wyrażenia z psalmów, nabożeństw, Pisma Świętego (szczególnie ze Starego Testamentu) itd. Przyjdzie nam jeszcze poznać i uświadomić sobie tę olbrzymią stratę. Podwójnym nieszczęściem był fakt, że wyparte pojęcia wchodziły głównie w skład k u l t u r y d u c h o w e j”¹⁴.

Troska o kulturę jest tak samo ważna jak ochrona przyrody. Stosując tę analogię, rosyjski historyk tworzy pojęcie „ekologii kultury”. O ile bowiem czyste środowisko naturalne jest niezbędne do życia biologicznego, o tyle otoczenie kulturowe ma decydujący wpływ na życie duchowe, moralne¹⁵. Dbałość o zachowanie i utrwalenie minionych osiągnięć w dziedzinie sztuki w sposób znaczący determinuje aktualny stan kultury. Nowe zjawiska nie powstają same z siebie, lecz wywodzą się z określonych tradycji, kreowane są w odniesieniu do minionych dokonań¹⁶. Jedność kultury oznacza więc wzajemne związki wszystkich jej dziedzin nie tylko w przestrzeni, lecz także w czasie.

Pojmowanie kultury jako jednolitej sfery to warunek konieczny, choć niewystarczający, by uchronić rosyjską spuściznę kulturową. Równie ważne jest zidentyfikowanie przekonań i zjawisk, które szkodzą kulturze. W tym celu Lichaczow stara się wykazać błędność niektórych poglądów dotyczących przeszłości Rosji.

4. MITY I ZAGROŻENIA

Jeden z najważniejszych mitów funkcjonujący w rosyjskiej historii i kulturze został stworzony przez Piotra I. Założyciel Petersburga przekonywał, iż Rosja jest krajem „oderwanym” od Europy¹⁷. W celu przeprowadzenia reform należy więc zerwać z dotychczasowymi tradycjami i podjąć próbę włączenia państwa rosyjskiego do kręgu krajów europejskich. Lichaczow podkreśla, że Ruś i Rosja jeszcze przed panowaniem Piotra I utrzymywały liczne kontakty z krajami europejskimi (szczególnie handlowe), a pogląd rozpowszechniony przez cara Rosji służył usprawiedliwieniu prowadzonej przez niego polityki¹⁸.

¹⁴ Д. Лихачев, *Культура как целостная...*, s. 6.

¹⁵ Д. Лихачев, *Экология культуры*, [w:] idem, *Избранные труды...*, s. 331.

¹⁶ Ibidem, s. 334.

¹⁷ Д. Лихачев, *Нельзя уйти...*, s. 117.

¹⁸ Ibidem.

Mit „oderwania” od Europy wiąże się również z przekonaniem o kulturowym zacofaniu państwa rosyjskiego. Tymczasem liczne przykłady z dziedziny muzyki (Glinka, Czajkowski, Rachmaninow), literatury (Puszkina, Dostojewski, Tołstoj, Czechow), architektury oraz innych dziedzin wcale nie potwierdzają tego poglądu. Wręcz przeciwnie, kultura Rusi/Rosji sytuuje się zdecydowanie „powyżej przeciętnej”¹⁹. Jedyne, w czym Rosja (do XIX wieku) nie dorównywała Europie, to nauka i filozofia. Powodem takiego stanu rzeczy był brak uniwersytetów (i w efekcie: wyższego wykształcenia uniwersyteckiego) na Rusi²⁰.

Rosyjski historyk walczy również z opinią o braku demokratycznych, parlamentarnych tradycji w kulturze ruskiej/rosyjskiej. Wspólne narady książąt z ich drużynami oraz bojarami, a także działalność Soborów Ziemskich z XVI-XVII wieku mają, zdaniem Lichaczowa, wykazać błędność postrzegania Rosji jako kraju, w którym od zawsze dominował model silnej, autorytatywnej władzy²¹. Absolutyzm pojawił się w Rosji za czasów Piotra I i to właśnie założyciel Petersburga przyczynił się do likwidacji struktur mających możliwość opiniowania oraz niezgadzenia się z decyzjami cara (Duma Bojarska)²².

Stosunek Lichaczowa – jako zwolennika tezy o europejskości Rosji – do dokonań Piotra I wydaje się dość nietypowy. Założyciel Petersburga nie dostrzegł prawdziwych korzeni swojej ojczyzny i wskutek tego usiłował dokonać europeizacji kraju europejskiego. Tymczasem przemiany społeczne, które zostały przez niego przyspieszone, i tak by się dokonały²³. Jednakże wówczas, zdaniem rosyjskiego historyka, nie zaistniałoby w świadomości społecznej fałszywe wyobrażenie o nieeuropejskości i zacofaniu Rosji. Mit o przeciwieństwie Zachodu i Rosji nie miałby racji bytu i nie znalazłby odzwierciedlenia w rosyjskiej kulturze.

Mity, które nagromadziły się wokół historii Rosji, negatywnie wpływają na działalność kulturotwórczą. Brak prawdziwej wiedzy na temat przeszłości skutkuje bowiem nieumiejętnością odczytania rzeczywistych cech kultury rosyjskiej. Jedną z przyczyn tak wielu fałszywych przekonań dotyczących historii jest olbrzymie znaczenie rozmaitych teorii, ideologii, które w sposób tendencyjny przedstawiają przeszłość i teraźniejszość²⁴. To właśnie one stanowią realne zagrożenie dla kultury rosyjskiej.

¹⁹ Ibidem, s. 118.

²⁰ Д. Лихачев, *Мифы о России старые и новые*, [w:] idem, *Воспоминания, раздумья, работы...*, s. 73.

²¹ Ibidem, s. 62.

²² Д. Лихачев, *Нельзя уйти...*, s. 115.

²³ Д. Лихачев, *Петровские реформы и развитие русской культуры*, [w:] idem, *Воспоминания, раздумья, работы...*, s. 168.

²⁴ Д. Лихачев, *Мифы о России...*, s. 61.

Lichaczow uważa, że na degradację kultury wpływają dwa czynniki. Pierwszy z nich to „narodowy masochizm”, przejawiający się w niedoceniu wartości własnego narodu, własnej kultury oraz we wrogim stosunku do ludzi bezpośrednio związanych z kulturą²⁵. Przykładem takiego działania okazały się represje, którym przez wiele lat istnienia ZSRR (a także wcześniej) podlegała inteligencja. Rosyjski historyk podkreśla, że wraz z prześladowaniem wykształconej warstwy społeczeństwa z języka zupełnie zniknęły takie pojęcia, jak: honor, sumienie, ludzka godność, wierność własnym zasadom²⁶. Negatywny stosunek państwa do ludzi kultury musiał się odbić również na jej wartości. Radziecka polityka wobec inteligencji stanowi więc ważny czynnik konstytuujący stan kultury po upadku ZSRR. Pogardliwy stosunek do twórczej i niezależnej intelektualnie grupy ludzi utrwalił się też we współczesnej Rosji²⁷.

Dużą rolę w tym procesie odgrywa drugi czynnik niszczący kulturę – „ciasny patriotyzm”.

Tendencje nacjonalistyczne, służące podkreśleniu znaczenia własnego narodu, mogą skutkować chęcią odizolowania się od innych państwa, uznania wpływu obcych krajów i kultur za szkodliwy. Jednakże – jak zauważa Lichaczow – Rosja jest krajem łączącym w sobie wartości wielu narodów i wszelkie dążenia nacjonalistyczne byłyby próbą zanegowania tego faktu:

„Znajdujące się w naszym kraju dzieła antyku, dorobek Włochów, Francuzów, Niemców oraz ludów Azji również odegrały olbrzymią rolę w rozwoju kultury rosyjskiej i stały się częścią naszej spuścizny. Przedmioty te, poza nielicznymi wyjątkami, weszły w skład kultury ojczystej i stały się ważnym elementem jej rozwoju”²⁸.

Niebezpieczeństwo wynikające ze swoiście pojmowanego patriotyzmu przejawia się nie tylko w odrzuceniu istotności innych kultur lub pejoratywnym do nich stosunku. Ważne jest także pojmowanie roli i znaczenia ojczystej kultury, jaką proponuje ideologia danego nurtu nacjonalistycznego. Rosyjski historyk stara się zobrazować to zjawisko na przykładzie idei eurazjatyizmu.

Koncepcja eurazjatyizmu powstała w środowisku emigrantów rosyjskich w okresie międzywojennym, a jej głównym założeniem było przekonanie o kulturowej, geograficznej oraz etnicznej odmienności Rosji (Eurazji) od kontynentów azjatyckiego i europejskiego²⁹. Idea ta ponownie zyskała na

²⁵ Д. Лихачев, *Культура как целостная...*, s. 8.

²⁶ Д. Лихачев, *О русской интеллигенции*, „Новый Мир” 1993, № 2, s. 7

²⁷ Ibidem, s. 9.

²⁸ Д. Лихачев, *Культура как целостная...*, s. 3.

²⁹ R. Bäcker, *Міędzywojenны еуразјатызм. Од інтелектуальнай контрактурацыі да тоталітарызму?*, Łódź 2000, s. 5.

popularności po rozpadzie ZSRR³⁰. Lichaczow przeciwstawia się proponowanemu przez eurazjatów ujęciu genezy kultury rosyjskiej. Teza o znaczącym wschodnim, azjatyckim wpływie jest przez niego zdecydowanie odrzucona:

„Тymczasем pierwiastek azjatycki w kulturze rosyjskiej istnieje jedynie pozornie. [...] Wpływu wschodniego nie ma w naszym malarstwie. W literaturze rosyjskiej istnieje kilka zapożyczonych ze Wschodu fabuł, które, co dziwne, przysły do nas z Europy – z Zachodu lub Południa. Nawet u «wszechczłowieka» – Puszkina motywy z Hafeza lub Koranu zostały zaczerpnięte ze źródeł zachodnich”³¹.

Zwolennicy tezy o azjatyckich korzeniach kultury rosyjskiej często podkreślają doniosłość geograficznego usytuowania Rosji między Wschodem a Zachodem. Jednakże rosyjski historyk uważa, że taki argument stanowi przyjęcie optyki Europy Zachodniej i neguje jego zasadność: „Jeśli spojrzymy na Rosję z Zachodu, to możemy umiejscowić ją na Wschodzie lub co najwyżej między Wschodem a Zachodem. Jednakże Francuzi widzieli Wschód w Niemczech, Niemcy z kolei dopatrywali się Wschodu w Polsce”³².

Poglądy Lichaczowa na temat nikłego znaczenia „wschodniego pierwiastka” w kulturze Rosji znajdują swojego oponenta. Lew Gumilow, rosyjski historyk i geograf, opierając się na stworzonej przez siebie teorii etnosów, dokonał reinterpretacji znaczenia jarzma tatarskiego. Skutki zniszczeń najazdu nie były według niego tak wielkie, jak zwykle się sądzić (Batu-chan dysponował stosunkowo niewielką armią)³³, a tej części Rusi Kijowskiej, która pozostawała w stosunku zależności od Tatarów, udało się zachować własną tożsamość kulturową³⁴. Za zasługę jarzma tatarskiego należy więc uznać uratowanie Rusi od negatywnego wpływu wrogiego etnosu romano-germańskiego.

Lichaczow przeciwstawia się takiej interpretacji historii, określając Gumilowa mianem „historyka-fantasty”³⁵. Jego zdaniem okres jarzma tatar-

³⁰ Ryszard Paradowski zauważa, że „W połączeniu z europejską ideologią konserwatywnej rewolucji i zaadaptowanymi do potrzeb rosyjskich teoriami geopolitycznymi, od początku traktującymi północną Eurazję jako serce świata, jest eurazjatyzm gotowym, wszechstronnie rozpracowanym politycznym projektem rekonstrukcji i ekspansji wielkiej Rosji” (zob. R. Paradowski, *Eurazjatyckie imperium Rosji. Studium idei*, Toruń 2001, s. 11).

³¹ Д. Лихачев, *Культура как целостная...*, s. 7.

³² Ibidem.

³³ Л. Гумилев, *От Руси к России*, Москва 2003, s. 148.

³⁴ Л. Гумилев, *Древняя Русь и Великая степь*, Москва 1989, s. 531.

³⁵ Д. Лихачев, *О русской...*, s. 9. Na temat sporu między Lichaczowem a Gumilowem zob. np.: А. Запесоцкий, Ю. Зобнин, *Лихачев и Гумилев: спор о евразийстве*, „Москва” 2007, № 1, s. 203-213; Д.С. Лихачев – Л.Н. Гумилев. *Материалы круглого стола 30 января 2007 года. Музей Анны Ахматовой в Фонтанном Доме*, <http://www.lihachev.ru/pic/site/files/diskusklub/>

skiego nie powinien być uznany za istotny dla kształtowania się kultury Rusi. Tylko chęć związania Rosji ze Wschodem może stanowić powód do pomniejszania znaczenia niszczących skutków tamtej epoki³⁶. Poglądowi Gumilowa o dokonanej przez Tatarów „oderwaniu” Rusi od Europy przeciwstawia opinię o silnych związkach Rusi z innymi państwami europejskimi, których świadectwem ma być rosyjski prerenesans – prąd kulturowy z XIV i początku XV wieku, nawiązujący do przedmongolskich tradycji Rusi Kijowskiej oraz dążący do przewyciężenia silnych wpływów tatarskich³⁷. Mimo że specyfika prerenesansu na Rusi różniła go od analogicznego zjawiska na innych terenach Europy, to jednak nie ulega wątpliwości, iż stanowił on część „wschodnioeuropejskiego prerenesansu”, tym samym łącząc Ruś z obszarem krajów południowosłowiańskich i Bizancjum³⁸.

Potencjalne niebezpieczeństwo idei eurazjatyizmu może wynikać także ze specyfiki rosyjskiego charakteru narodowego. Jedną z jego cech jest, zdaniem Lichaczowa, wiara w szczególną misję, jaką ma do wypełnienia Rosja. Próby ostrzeżenia świata przed zgubnymi skutkami sztucznych wytworów życia społecznego i państwowego (na przykład socjalizmu) kosztowały życie tysięcy Rosjan³⁹. Dziś również daje się zauważyć takie misjonistyczne tendencje, a obiektem ich realizacji łatwo może stać się idea eurazjatyizmu. Lichaczow obawia się takiego rozwoju wydarzeń i podkreśla, że Rosja nigdy nie miała żadnej szczególnej misji do spełnienia. Nie różni się więc pod tym względem od innych krajów⁴⁰.

Rozpoznanie mitów i zagrożeń, które nagromadziły się wokół kultury i historii Rosji, pozwala w nowy sposób oraz w pełni świadomie spojrzeć na wiele zjawisk. Namysł nad prawdziwymi determinantami współczesnej kultury rosyjskiej oraz troska o jej przyszłość stanowią bowiem bardzo ważny cel koncepcji Lichaczowa.

krugl_stol.pdf, odczyt z 15.04.2012; А. Запесоцкий, Ю. Зобнин, *Нам ясен долгий путь? Дмитрий Лихачев и Лев Гумилев: дискуссия продолжается...*, „Невское время” 2.02.2007, s. 12, http://www.lihachev.ru/pic/site/files/1924_166_lih_gum.pdf, odczyt z 15.04.2012.

³⁶ Д. Лихачев, *О русской...*, s. 9. Także w swoich badaniach naukowych Lichaczow stara się udowodnić tezę, że Ruś nie była „odcięta” od kultury europejskiej, a jarzmo tatarskie nie miało kulturotwórczego znaczenia. Szerzej na ten temat zob. D. Piekarska-Winkler, *Wspólnota kultur wschodniosłowiańskich. Z badań Dymitra Lichaczowa nad europejskimi źródłami kultury dawnej Rusi*, „Przegląd Humanistyczny” 2009, nr 4, s. 25-31.

³⁷ Д. Лихачев, *Культура Руси времен Андрея Рублева и Епифания Премудрого*, [w:] idem, *Избранные труды...*, s. 156.

³⁸ Ibidem, s. 15.

³⁹ Д. Лихачев, *Нельзя уйти...*, s. 118-119.

⁴⁰ Ibidem, s. 119.

5. JAK WYJŚĆ Z KRYZYSU?

Współczesna kultura rosyjska znajduje się w ewidentnym kryzysie. Lichaczow podkreśla, że kraj, w którym powstała jedna z najbardziej uniwersalnych kultur – mająca potencjał do połączenia wielu narodów Europy i Azji – stał się jednocześnie prześladowcą własnych obywateli oraz mieszkańców wielu innych państw⁴¹. Ten paradoks można wytłumaczyć tylko odwiecznym przeciwieństwem narodu i państwa. Wszystkie te aspekty utrudniają docenienie prawdziwej wartości kultury rosyjskiej, którą należy uważać za rezultat działań najlepszych sił istniejących w narodzie. Siły te nie mają żadnego związku z tendencjami nacjonalistycznymi czy totalitarnymi⁴².

Kultura rosyjska ma charakter wielonarodowy. Świadczą o tym nie tylko oddziaływania z Północy i Południa czy wschodnioeuropejski prerenesans. Inne narody od zawsze stanowiły dla Rosjan czynnik szczególnie przyciągający. Dzięki uniwersalności swojej kultury Rosja stała się domem dla wielu narodowości⁴³. Jeśli więc ma ona jakiegokolwiek zadanie do zrealizowania, to jest nim – zdaniem Lichaczowa – pełnienie funkcji mostu, czynnika łączącego narody. Należy jednak pamiętać, że taki most nie tylko ułatwia kontakt pomiędzy kulturami, lecz również może sprzyjać konfliktom i nadużyciom ze strony państwa⁴⁴. Właśnie z tego powodu kultura powinna być niezależna od polityki i wszelkiej ideologizacji. Tylko niezideologizowane państwo jest w stanie ochraniać wolność człowieka⁴⁵.

Uświadczenie sobie znaczenia wielonarodowości i apolityczności kultury jest niezbędnym, aby móc uczestniczyć w działaniach ją rozwijających. Rosjanie powinni zrozumieć, że są narodem wolnym, a więc także odpowiedzialnym. W sposób odpowiedzialny powinni troszczyć się o kulturę. Nie sprzyjają temu misjonistyczno-nacjonalistyczne tendencje, fałszywe wyobrażenia o własnej historii i geografii, brak zrozumienia istoty kultury. Receptą na wyjście z kryzysu jest „normalne spojrzenie”⁴⁶ na własną ojczyznę. Należy odrzucić mity i przesady dotyczące przeszłości, zrozumieć zagrożenia, w sposób racjonalny przeanalizować popełnione błędy oraz – co najważniejsze – uświadomić sobie wartość kultury dla przyszłości Rosji. Niewątpliwą wskazówką w realizacji ostatniego z postulatów może być stworzona przez

⁴¹ Д. Лихачев, *Мифы о России...*, s. 66.

⁴² Ibidem.

⁴³ Д. Лихачев, *Нельзя уйти...*, s. 117.

⁴⁴ Д. Лихачев, *Мифы о России...*, s. 66.

⁴⁵ Д. Лихачев, *Два русла...*, s. 83.

⁴⁶ Д. Лихачев, *Нельзя уйти...*, s. 113.

Lichaczowa *Deklaracja praw kultury* (*Декларация прав культуры*), w której prawo do uczestniczenia w kulturze oraz jej współtworzenia jest tak samo ważne jak prawo do życia⁴⁷.

Zaproponowana przez Lichaczowa koncepcja kultury rosyjskiej jest wyraźną deklaracją światopoglądową zarówno pod względem interpretacji wydarzeń oraz zjawisk historycznych, jak i w obrębie najistotniejszych wartości.

Rosyjski historyk, poprzez wprowadzenie opozycji Północ-Południe oraz negowanie dotychczasowych uzasadnień geograficznych, stara się pomniejszyć znaczenie różnic pomiędzy Wschodem (Rosją) a Zachodem (Europą Zachodnią). Przewrotne określenie Rosji mianem Skandosławii jest *de facto* zaliczeniem jej – choć nieco okrężną drogą – w poczet państw europejskich.

Próba zakwalifikowania Rosji jako kraju europejskiego dokonywana jest także poprzez zaakcentowanie wspólnych zasad konstytuujących kulturę. Lichaczow za wartości podstawowe dla kultury rosyjskiej uważa te, które – przynajmniej od czasów sporu słowianofilów z okcydentalistami – stygmatyzowane są przez przeciwników europeizacji jako zachodnie. Pojęcie jednostki oraz wolności, która realizuje się poprzez indywidualizm, są charakterystyczne dla tradycji okcydentalistycznej w rosyjskiej myśli filozoficzno-społecznej. Również uniwersalizm – utożsamiający ogólnoludzkość z europejskością – rozumiany jest w sposób okcydentalistyczny⁴⁸.

Warta podkreślenia wydaje się – wpływająca z koncepcji Lichaczowa – niechęć do nacjonalizmu (tu kojarzonego przede wszystkim z eurazjatyzmem), który neguje europejskość Rosji, a także misjonizmu, próbującego w irracjonalny sposób tłumaczyć potrzebę określonych działań politycznych. Rosyjski historyk, argumentując na rzecz wielonarodowościowych tradycji w swojej ojczyźnie oraz postulując racjonalne, odpowiedzialne podejście do historii własnego narodu, zdecydowanie odrzuca te propozycje ideologiczne.

⁴⁷ Zob. Д. Лихачев, *Декларация прав культуры*, [w:] idem, *Избранные труды...*, s. 388-397. Na temat *Deklaracji praw kultury* zob. А. Запесоцкий, *Культурология...*, s. 323-330.

⁴⁸ Andrzej Walicki zauważa, że „Słowianofile albo otwarcie atakowali ideał uniwersalizmu [...], albo [...] przeciwstawiali uniwersalizmowi racjonalistycznemu uniwersalizm chrześcijański, dający wygodną możliwość utożsamiania autentycznych wartości ogólnoludzkich z prawosławiem, a narodu rosyjskiego – z ludzkością” (zob. A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 2002, s. 328). Myśl słowianofilizująca (np. panslawizm) oraz – w późniejszej perspektywie – antyokcydentalistyczna (np. eurazjatyzm) zdecydowanie negowały istnienie jakiegokolwiek uniwersalizmu, ogólnoludzkości.

Oprócz okcydentalistycznej tradycji w myśleniu o Rosji, za istotny należy uznać także inny aspekt. Uwagę zwraca szczególnie aktywna postawa Lichaczowa jako uczestnika życia społecznego, który – nie tylko jako publicysta, lecz również jako członek Rosyjskiej Fundacji Kultury⁴⁹ – był zaintrygowany o stan współczesnej kultury. Dostrzegając konieczność szczególnego jej traktowania, rosyjski historyk nadaje kulturze znaczenie zasadnicze dla ludzkiej egzystencji. Troska o kulturę jest więc troską o człowieka.

⁴⁹ Lichaczow w latach 1986-1993 był członkiem zarządu Rosyjskiej Fundacji Kultury (Российский Фонд Культуры) – pierwszej w historii ZSRR pozarządowej organizacji dobroczynnej. Szerzej o działalności Lichaczowa w tej fundacji zob. *Неизвестный Д.С. Лихачев. Неопубликованные материалы из архива Российского фонда культуры*, ред. Л. Аринштейн, Москва 2006.